

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, доцента

Ткачука Тараса Юрійовича на дисертацію:

**«ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННОГО НАДАННЯ
ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ», подану на здобуття
наукового ступеня доктора філософії (081 - Право)**

Ступінь обґрунтованості вибору теми дослідження. Обрана тема дисертаційного дослідження привертає увагу важливістю тих процесів, що відбуваються в Україні в умовах глобальної інформатизації суспільства, що є однією з домінуючих тенденцій розвитку цивілізації в ХХІ столітті.

Аналіз окреслених предметом дослідження процесів спрямовано на вирішення актуальних питань забезпечення громадян сучасними інструментами електронної комерції та комунікації з партнерами і державою.

Завдяки удосконаленню правових механізмів забезпечення процедур транскордонного визнання електронних довірчих послуг значно розширюється спектр послуг як для громадян так і для бізнесу. При цьому, особливо актуалізуються питання захисту персональних даних, конфіденційності даних, достовірність і дійсність контрактів, які укладають он-лайн в режимі реального часу.

У ракурсі визначеного, слід підтримати позицію автора дослідження у тому, що незважаючи на високу надійність використання криптоалгоритмів, електронні підписи не мають широкого застосування через низьку довіру до цих сервісів. Недовіра до електронних підписів є бар'єром для впровадження в повсякденне життя багатьох сучасних інформаційних технологій через можливість технічного втручання в цифрові транзакції та транскордонні електронні послуги та неоднозначність трактування різних правових систем, норм міжнародного

й національних законодавств, які забезпечують юридичні гарантії у сфері електронних довірчих послуг (с. 24 дисертації).

Проблема юридичної незахищеності електронного підпису свідчить про необхідність відокремлення правого регулювання суспільних відносин, пов'язаних із технологіями електронного підпису, від правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням електронних довірчих послуг.

Підготовлена О. Костенком дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг. У ній запропоновано вирішення актуального наукового завдання щодо формування теоретико-методологічних та практичних положень щодо правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг шляхом удосконалення національного законодавства, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України.

Отже, беручи до уваги основні складові доведення актуальності обраного напрямку наукового пошуку, автором вдало доведено ступінь важливості теми на даний момент і в даній ситуації, переконливо наведеного аргументи необхідності вивчення і вирішення означеного наукового завдання для суспільства та для розвитку правничої науки, прояснено потребу вивчення даної тематики для загального пізнання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень висновків і рекомендацій сформульованих у дисертації. Дисертація О. Костенка характеризується системним підходом до предмету дослідження. Дисертантом залучено до дослідження і належним чином опрацьовано значну джерельну базу, аналізу якої присвячений підрозділ 1.1. та 1.2. Автором опрацьовано і переосмислено значний обсяг наукової літератури з проблем інформаційного права, філософії інформації та інформаційної безпеки, а також безпосередньо проблематики дисертаційного

дослідження. По тексту роботи видно, наскільки детально автором опрацьовані та проаналізовані термінологічний апарат, національне та міжнародне законодавство.

Джерельну базу дисертації становлять 157 наукових праць та міжнародних й національних нормативно-правових актів. У цілому джерельну базу дослідження можна вважати цілком задовільною та достатньою для виконання роботи такого рівня.

Висновки і результати дослідження є, у переважній більшості, обґрунтованими, оскільки отримані завдяки достатньому використанню наукових джерел та різноманітних методів наукового пошуку, як філософських, загальнонаукових, так і спеціальних методів, що були обрані з урахуванням поставленої мети, визначених наукових завдань, об'єкта і предмета дослідження.

Зібраний теоретичний та емпіричний матеріал аналізується з використанням різноманітних підходів, принципів і методів наукового пошуку, що забезпечує достовірність зроблених висновків. Діалектичний підхід служить у дисертації загальнонауковою гносеологічною основою, що застосовувалася відповідно до принципів діалектичного пізнання [історизм, об'єктивність, конкретність, розвиток, детермінізм, роздвоєння єдиного і пізнання його суперечливих сторін (принцип протиріччя)]. Збагатило дослідження та надало нової наукової окраски застосування порівняльного підходу. У рамках якого досліджено зарубіжні та українські нормативно-правові акти на предмет закріплення в них норм та процедур визнання іноземних електронних підписів на міжнародному та місцевому рівнях (підрозділ 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2.3), ці методи допомогли виявити шляхи вдосконалення українського законодавства та його гармонізації з нормами міжнародного права в частині визнання іноземних електронних підписів, а також внесення змін до законодавства, яке регулює предметну сферу (підрозділ 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). *Формально-логічний метод* також надав можливість виявити прогалини, які існують у правовій регламентації

змісту правовідносин під час застосування електронних підписів (підрозділ 2.3).

Методи гіпотези, синтезу, класифікації, аналізу, індукції, дедукції знайшли своє застосування під час опрацювання доктринальних досягнень з відповідної тематики і дослідження поняття та сутності загроз конфіденційності даних, досвіду правового забезпечення подібної практики в європейських країнах, їх ознак та різновидів. Використання *системно-структурного методу* забезпечило формулювання системи специфічних правових принципів інформаційної взаємодії (підрозділ 2.2). Об'єднання методів *синтезу моделювання та системно-структурного аналізу* дозволило запропонувати прогресивну сучасну правову модель суспільних відносин сфери електронних підписів в Україні (підрозділи 3.1, 3.2).

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації обумовлена як самим підходом до досліджуваних проблем, так і запропонованим способом їх розв'язання. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першою комплексною науковою працею, у якій вирішується важливе наукове завдання з формування теоретико-методологічних та практичних положень щодо правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг шляхом удосконалення національного законодавства, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України. У результаті дослідження сформульовано низку положень та висновків, запропонованих особисто автором. На моє переконання, як офіційного опонента, найбільш значними науковими результатами дисертаційної роботи є: запропоновано визначення понять «компрометація особистого ключа цифрового підпису» (с. 144 дисертації), «державний цифровий довірчий центр» (с. 160 дисертації), що сприятиме

системному правовому використанню електронних довірчих послуг, підвищенню рівня довіри до електронних сервісів.

Серед інших важливих наукових досягнень Олексія Костенка слід зазначити і досить вдалі, з точки зору правничої науки та вдосконалення відповідної практики, розроблені шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання сфери електронних довірчих послуг та електронного підпису (підрозділ 3.2. *«Шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання сфери електронних довірчих послуг та електронного підпису»*). Першочергово це стосується обґрунтованих автором пропозицій щодо внесення змін до національного законодавства з метою забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг, зокрема, запропоновано: створення Державного цифрового довірчого центру; внесення додаткових суб'єктів до Закону України «Про електронні довірчі послуги», таких як Національне агентство України з питань державної служби та Державного цифрового довірчого центру.

До інших наукових добутоків слід віднести теоретичні розробки у контексті удосконалення сучасної правової моделі суспільних відносин у сфері транскордонного надання електронних довірчих послуг (підрозділ 3.1.); складу та характеристики суб'єктів правовідносин, пов'язаних із наданням електронних довірчих послуг; правових механізмів запровадження загальнообов'язкової форми юридичної відповідальності підписувачів, користувачів, надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг, а також органів державної влади та місцевого самоврядування під час застосування електронних підписів.

Крім того, в роботі набули подальшого розвитку: підходи до обґрунтування та розуміння трансформації суспільних відносин у сфері електронного підпису, які відбуваються одночасно із перетворенням законодавства не тільки в напрямі адаптації до законодавства Європейського Союзу, але й гармонізації із законодавством інших країн світу; науково-теоретичні та практичні рекомендації щодо вдосконалення

правових механізмів державного управління у сфері електронних підписів; систематизація міжнародного та зарубіжного досвіду у сфері електронних підписів; пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства в частині регулювання визнання іноземних електронних підписів; напрями правового упорядкування проблем застосування електронних підписів; напрями розвитку державних електронних сервісів в рамках стратегії «Держава в смартфоні» та перспективи транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Серед наукового доробку автора, що заслуговують на увагу, слід відзначити пропозиції автора сформовані в розробленому проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про електронні довірчі послуги» (Додаток «А», «Б», «В»).

Таким чином, сформульовані О. Костенком положення наукової новизни як за формою, так і за змістом відповідають критеріям, які пред'являються до дисертаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 - Право).

Практичне значення одержаних результатів полягає у прикладній спрямованості дисертації, а також і в тому, що сформульовані та методологічно обґрунтовані висновки можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – положення та висновки дисертації було використано в процесі розробки пропозицій щодо актуальних проблем правового регулювання та першочергових заходів у сфері забезпечення кібернетичної безпеки України, а також можуть бути використані в процесі подальшої розробки актуальних проблем інформаційного права, правових проблем регулювання інформаційної взаємодії в інших сферах життєдіяльності суспільства, як на місцевому так і на державному рівні (акт впровадження Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України від 20.02.2000 р.);

освітньому процесі – при викладанні навчального циклу дисциплін з інформаційного права, програм підвищення кваліфікації державних службовців за тематикою «Цифрова грамотність публічних службовців. Smart-технології», «Електронне декларування публічних службовців», «Електронне урядування в сучасній системі державного управління», «Доступ до публічної інформації» (акт впровадження Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України» від 29.10.2019 р. № 23-11/496).

Повнота викладення матеріалів в публікаціях положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, достатньо повно презентовано в опублікованих дисертантом наукових статтях та тезах доповідей, оприлюднені на конференціях та інших науково-комунікативних заходах.

Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 15 статтях, 12 з них опубліковано у фахових виданнях у галузі юридичних наук, перелік яких затверджено МОН, 4 у зарубіжних наукових виданнях, які включені до міжнародних науково-метричних баз, у тому числі 1 у Scopus, а також у 13 тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Загалом дисертаційне дослідження здійснено на високому науково - теоретичному рівні. Оскільки деякі його положення є дискусійними, що пов'язано із означенням дисертантом власної позиції щодо окремих досліджуваних проблем, варто зробити певні зауваження та побажання з метою подальшого удосконалення обумовленої проблематики.

1. У підрозділі 2.2. розділу 2 «Електронні довірчі послуги в Україні» (стор. 114-124) зіставляються понятійно-категорійний апарат

«Регламенту (ЄС) № /2014 Європейського парламенту та Ради щодо електронної ідентифікації та трастових сервісів для електронних операцій на внутрішньому ринку та скасування Директиви 1999/93/ЄС» та Закону України «Про електронні довірчі послуги». Автором зазначається, що в Законі України «Про електронні довірчі послуги» застосовується оновлений понятійно-категорійний апарат, який складається з 44 нових або оновлених термінів, з яких 20 запроваджено вперше, а 11 понять запозичені з Регламенту. Звернено увагу на характерну спрямованість законотворців виключно в напрямку інтеграції українського законодавства в законодавче поле Європейського Союзу. Разом з тим не розкрито основні причини такої масштабної модернізації норм та положень.

2. У третьому розділі дисертації охарактеризовано діючу правову модель регулювання суспільних відносин в даній сфері та встановлено види правової регуляції, які здійснюються між суб'єктами та об'єктами сфери електронного підпису (стор. 158-176). Виявлено недоліки у визначенні юридичних прав, обов'язків та відповідальності за їх порушення у суб'єктів сфери електронного підпису та встановлено необхідність додаткового регулювання суспільних відносин, що виникають між суб'єктами. Це запропоновано здійснити шляхом доповнення імперативними нормами матеріального права, які б носили заохочувальний характер, а саме встановлювали загальнообов'язкові форми юридичної відповідальності за порушення громадянами та юридичними особами зобов'язань встановлених законодавством. Разом з тим, не опрацьовано проблему складності застосування норм діючого адміністративного та кримінального законодавства стосовно правопорушень в сфері електронних довірчих послуг, а також потребу удосконалення в цьому напрямку адміністративного, кримінального, інших кодексів та законів України.

3. У підрозділі 3.1 розділу 3 автор констатує, що в Україні використання іноземних довірчих послуг та визнання іноземних

електронних підписів реалізується виключно в комерційній сфері за згодою і на умовах сторін, учасників комерційних угод (стор. 153-154). Правове регулювання відносин, пов'язаних із визнанням в Україні іноземних електронних підписів, наразі законодавством регулюється формально. Міністерства цифрової трансформації в особі ДП «ДІЯ» здійснює технічне та технологічне забезпечення виконання функції використання ІТС ЦЗО для визнання в Україні електронних довірчих послуг, іноземних сертифікатів відкритих ключів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг у процесі взаємодії між суб'єктами різних держав. В той же час автор не розглядає можливості внесення змін в регламент ЦЗО, які би визначили порядок визнання іноземних довірчих послуг та іноземних електронних підписів та технічні процедури, які повинні забезпечувати цей порядок.

4. В дисертаційному дослідженні порушено важливу проблему, що суттєво впливає на розвиток та впровадження сучасних технологій електронного урядування, різноманітних електронних сервісів та електронних довірчих послуг в Україні. Проблема полягає в відсутності довіри громадян не тільки до електронних підписів та електронних довірчих послуг, а й в цілому до державних електронних ресурсів – баз даних, реєстрів, електронних послуг, інформації в електронному вигляді (стор. 39-42). Цю проблему автор пропонує вирішити шляхом внесення змін в Закон України «Про електронні довірчі послуги», запровадження нових суб'єктів та утворення довірчого органу «Державний електронний довірчий центр». Безперечно це позитивно вплине на транскордонну взаємодію України в сфері електронних довірчих послуг. Разом з тим вирішення проблеми відсутності довіри потребує додаткового опрацювання та доповнення юридичними нормами та вимогами щодо створення комплексного національного «електронного простору довіри», елементом якого може виступити «Державний електронний довірчий центр». На нашу думку Закон України «Про електронні довірчі послуги»

доцільно доповнити новим розділом у якому визначити критерії «електронного простору довіри», об'єкти та суб'єкти, порядок класифікації інформації, в тому числі даних ідентифікації та персональних даних, за рівнями довіри тощо.

Втім, викладені зауваження мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та не знижують її достатній науковий рівень, у значній мірі мають рекомендаційний характер.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Олексія Костенка є завершеною науковою працею, в якій отримано науково обґрунтовані результати, що є суттєвими для вирішення конкретного наукового завдання – формування теоретико-методологічних та практичних положень щодо правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг шляхом удосконалення національного законодавства, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України.

Дисертацію та автореферат оформлено відповідно до встановлених вимог МОН України. Робота є логічною, структурні елементи взаємопов'язані між собою, висновки - обґрунтовані та доказові, рекомендації - доцільні та витребувані для удосконалення юридичної науки та практики правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Автореферат дисертації відповідає її змісту та повністю відображає основні положення і результати дослідження. Матеріали дисертації і автореферату викладено в науковому стилі, літературною державною мовою, зміст вступної частини та висновків автореферату відповідають змісту основних положень дисертації.

Положення наукової новизни, викладені у дисертації, цілком відповідають положенням автореферату, висновки роботи є чіткими,

обґрунтованими, узгодженими із завданнями дисертаційної роботи.

Викладене вище дає можливість стверджувати, що дисертаційна робота Олексія Володимировича Костенка є комплексним, узагальненим дослідженням, яке відзначається високим науково-теоретичним рівнем, глибиною розробки наукової проблеми, новизною підходу до вирішення поставленого наукового завдання, обґрунтованістю та достовірністю сформульованих практичних рекомендацій.

Таким чином, дисертаційне дослідження на тему «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирішують актуальне наукове завдання, яка має суттєве значення для науки, повною мірою відповідає вимогам пп.11-14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами), а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії (081- Право).

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор юридичних наук, доцент
заступник завідувача кафедри організації захисту інформації
з обмеженим доступом Навчально-наукового інституту
інформаційної безпеки Національної академії
Служби безпеки України

Тарас ТКАЧУК

«__» серпня 2020 року

Підпис засвідчую:
Вчений секретар
Національної академії
Служби безпеки України

Олексій БУТЕНКО

«__» серпня 2020 року